

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИБОРОМ ДЛЯ УЧНІВ 8 КЛАСУ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ «ЖІНКА В ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКОГО ЗАПОРОЖЖЯ»

О. П. Кривошій, кандидат історичних наук, директор інформаційно-аналітичної агенції *Krialle*, м. Запоріжжя

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Схвалено на засіданні науково-методичної ради КЗ «Запорізький інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (протокол № 1 від 20.01.2014 р.)

Україна, вступивши у світове співтовариство як авторитетна й суверенна держава, взяла на себе обов'язки щодо вирішення його найважливішого завдання — гармонізації відносин двох рівнозначних частин людства з метою розкриття їхнього потенціалу в ім'я прогресу суспільства. Провідними рисами громадянина держави мають стати послідовні, демократичні переконання, вільний від гендерних та расових упереджень світогляд, почуття належності до українського народу та людської спільноти в цілому. Курс за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» є новим ракурсом в українській історії, зміст якого передбачає висвітлення ролі і статусу жінок в історії Запорозжя — історико-географічної області на півдні України, яка стала місцем розташування запорозького козацтва.

Висновки про становище жінок у козацькому суспільстві і досі базуються на відомостях про козацький антифемінізм та упереджене ставлення запорозців до сімейних обов'язків («безшлюбність»). Зазвичай вважають, що, живучи на дніпровських островах, козаки байдужі до звичайних мирських радощів, а драматичні події української історії XVI–XVII ст. — війни, козацько-селянські повстання та постійна ворожнеча — не сприяли цивілізованому устрою життя, розкитували шлюб і сім'ю.

Демократичне оновлення сучасного освітнього простору України неможливе без упровадження принципів гендерної рівності. Сутністю гендерного підходу є усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків і жінок, викликають неоднакові їхні реакції та мають для них різні наслідки.

Під час вивчення тем курсу за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» учні дізнаються про роль та статус жінок у запорозькому козацькому соціумі, ознайомляться з їхніми побутом, традиціями та повсякденням, переконуються, що січовими козаками могли бути як неодружені, так і одружені чоловіки.

Вивчення учнями курсу стане засобом реалізації одного з основних дидактичних принципів — принципу свідомості навчання, зокрема усвідомлення учнями значущості внеску жінок в історію запорозького козацтва та ранньомодерної України загалом.

Курс сприятиме формуванню в учнів почуття власної гідності, подоланню поширених у суспільстві переконачень і міфів, нав'язаних радянською історіографією, а також формуванню у школярів вільного від гендерних упереджень і пересудів світогляду. Зміст навчальної програми «Жінка в історії козацького Запорозжя» відповідає Державному стандарту базової та повної загальної середньої освіти в галузі «Суспільствознавство». Тематика курсу розроблена відповідно до програми для

загальноосвітніх навчальних закладів з історії України для 8 класу, суттєво доповнює її, враховуючи вікові можливості учнів та зважаючи на особливості їхнього розвитку.

Програма курсу «Жінка в історії козацького Запорозжя» розрахована на 20 годин. Вона має чотири розділи, 11 тем і передбачає чотири практичні та одне підсумкове заняття, які охоплюють лише ті питання, що безпосередньо стосуються історії запорозького козацтва, жінок козацького Запорозжя та історії жінок України загалом.

Основною одиницею програми є не окремий урок, а навчальна тема, що дає змогу виділити найголовніші проблеми у змісті курсу.

Основна мета курсу полягає у формуванні в учнів ідентичності та почуття власної гідності завдяки осмисленню соціального та морального досвіду минулих поколінь, розумінню історії і культури України в контексті історичного процесу, вільного від гендерних упереджень та пересудів.

Завдання курсу «Жінка в історії козацького Запорозжя»:

- поглибити знання учнів з історії жінок України козацької доби;
- розкрити роль та соціальний статус жінок, мешканок дніпровського Низу;

- навчити учнів оперувати культурологічними, історико-фемінологічними та гендерними поняттями й термінами;
- давати оцінку історичним визначним жіночим постатям, подіям і явищам минулого;
- формувати в учнів широку етнокультурну ерудованість та цілісність світобачення;
- удосконалювати навички історико-фемінологічного та гендерного аналізу, логічного мислення учнів;
- навчити учнів користуватися джерелами історичної, історико-фемінологічної, гендерної інформації та Інтернету;
- виховувати патріотичні почуття на основі гендерного принципу та почуття гордості за історичне минуле українського народу (*чоловіків і жінок*).

Програма курсу за вибором тісно пов'язана зі шкільним курсом «Історії України» для 8 класу й узгоджена з темами «Соціально-економічне, культурне та церковне життя в Україні в XVI — у першій половині XVII ст.», «Українське козацтво в XVI — у першій половині XVII ст.», «Українські землі наприкінці 50-х рр. XVII ст. — на початку XVIII ст.

ПРОГРАМА КУРСУ

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	К-сть год	Вимоги до рівня підготовки учнів/учениць
1	Вступ. Історія жінок давньої, середньовічної та ранньомодерної України. Історія жінок дніпровського Низу (<i>Запорозжя</i>). Гендерна історія Південної України	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює необхідність вивчення курсу, його місце в системі шкільної історичної освіти; • розкриває принципи історико-фемінологічного та гендерного підходу до вивчення історії Давньої, середньовічної і ранньомодерної України та запорозького козацтва; • застосовує та пояснює на прикладах терміни «історична фемінологія», «гендерна історія»
Розділ 1. Побут, традиції та повсякденне життя жінок Півдня України в давні, середньовічні та ранньомодерні часи		3	
2	Історичні джерела про побут, традиції та повсякденне життя жінок південноукраїнського Степу в давню, середньовічну та ранньомодерну добу. (<i>Практичне заняття</i>)	1	Учень/учениця: називає та характеризує основні комплекси письмових та усних історичних джерел з історії жінок Степової України

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	К-сть год	Вимоги до рівня підготовки учнів/учениць
3	Жінка і войовниче середовище південно-українських степів. Амазонки й амазонські традиції жінок скіфо-сарматсько-гунсько-половецько-руського Степу. Жінки-амазонки. Жінки-воячки у скіфів, сарматів та половців. Жінки-полениці русичів	2	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • встановлює хронологічну послідовність становлення образу жінки-войовниці в історії Степової України; • пояснює основні причини виникнення образу жінки-войовниці в культурі Степової України; • застосовує та пояснює на прикладах культурологічні поняття «жінка-амазонка», «жінка-войовниця», «жінка-полениця», «жінка-богатирка»
Розділ II. Жіноцтво козацької України		5	
4	Історичні джерела про традиції та правове становище жінок козацької України. <i>(Практичне заняття)</i>	1	Учень/учениця: називає та характеризує основні комплекси письмових та усних джерел, які характеризують традиції та правове становище шляхетних і ординарних жінок козацької України
5	Соціальний та правовий статус жінок ранньомодерної України. Литовські статuti та звичаєве <i>(посполите і козацьке)</i> право про права жінок. Батьківщина і материзна	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • характеризує особливості соціального та правового статусу шляхетних і ординарних жінок ранньомодерної України; • застосовує та пояснює на прикладах культурологічні поняття «посаг», «материзна», «куниця», «батьківщина»
6	Місце жінки в сім'ї та ранньомодерному козацькому соціумі. Матері, сестри, дружини, доньки козацької старшини. Матеріальне забезпечення. Традиції укладення шлюбу. Розлучення. Шкільництво і початкова освіта жінок. Благодійницька діяльність	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • описує побут та повсякденне життя матерів, дружин, сестер і доньок козацької старшини, полковників, кошових і гетьманів Війська Запорозького Низового; • коментує та пояснює на прикладах текст думи «Вдова Івана Сірка». • застосовує та пояснює на прикладах поняття «жонка», «шляхтянка», «міщанка»
7	Побут та повсякденність козацьких дружин, матерів, сестер, доньок та наречених. Участь жінок у збройних змаганнях козаків з татарами, турками і волохами на пограниччі. Козацькі походи на турецьку фортецю Азов <i>(Азак)</i> . Жінки-козачки. Жінки-бранки. Жінки-полонянки	2	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • розповідає про досвід участі жінок козацької України у військових походах; • коментує та пояснює на прикладах слова історичної пісні «Ой на горі та й женці жнуть»; • тлумачить, співвідносить і застосовує поняття «жінка-козачка», «полковниця», «гетьманша»; • коментує та пояснює на прикладах текст думи «Маруся Богуславка»
Розділ III. Виникнення запорозького козацтва і жіноцтво		2	
8	Ранні згадки про жінок козацького Запорозжя. Перші писання про жінок, дітей та сім'ї козаків-запорозжців. <i>(Практичне заняття)</i>	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> • називає джерела з історії побуту і повсякденного життя про жінок, дітей та сімей запорозьких козаків, характеризує їхніх авторів; • демонструє вміння роботи з архівними, музейними та бібліотечними історичними джерелами

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	К-сть год	Вимоги до рівня підготовки учнів/учениць
9	Участь шляхетних та ординарних жінок України в заснуванні Запорозької Січі. Жінки руських (українських) пограничних воеводств Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та дніпровського Низу	1	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> показує на карті просторові межі Запорозьких Вольностей, місце розташування дніпровських порогів, о. Хортиця; застосовує та пояснює на прикладах культурологічні поняття й терміни «дніпровський Низ», «жінка-уходниця»; описує роль та статус жінки в житті степового соціуму до козацького та козацького періодів, визначає спільні та відмінні ознаки; коментує та пояснює на прикладах текст Думи про Дмитра Корецького
Розділ IV. Жінки козацького Запорозжя		9	
10	Історичні джерела про побут, традиції та повсякденне життя жінок козацького Запорозжя. (Практичне заняття)	1	<p>Учень/учениця: називає та характеризує основні комплекси письмових та усних історичних джерел з історії жінок козацького Запорозжя</p>
11	Роль жінок у становленні традицій життєустрою запорозької козацької громади. Кіш, паланки, слободи, зимівники	1	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> характеризує особливості участі жінок шляхетних і ординарних жінок у повсякденному житті запорозької козацької громади; тлумачить, співвідносить і застосовує культурологічне поняття «козацький зимівник»; коментує та пояснює на прикладах текст переказу «Про запорозця Ониська і його жінку»
12	Жінка в звичаєвому праві запорозького козацтва. Місце жінки в козацькому праві та судочинстві. Участь жінок у слідствах, розшуках злочинців та судових процесах	1	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> порівнює правовий статус жінок ранньомодерної України та дніпровського Низу; характеризує особливості участі жінок у судових процесах запорозького козацтва; тлумачить, співвідносить і застосовує культурологічне поняття «копний суд», «козацький суд»; коментує та пояснює на прикладах текст переказу «Краще смерть»
15	Побут, традиції та повсякденне життя жінок козацького Запорозжя. Майнові права жінок. Принципи укладення шлюбів. Розлучення. Козацькі зимівники, хутори, слободи. Жіноча мода на одяг. Взуття. Жіночі зачіски. Прикраси. Військово-господарські заняття	2	<p>Учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> характеризує особливості укладення шлюбів на пограниччі; називає основні військово-господарські заняття пересічних жінок козацького Запорозжя; коментує та пояснює на прикладах народне прислів'я: «Жінка за три кути хату держить, а чоловік за один»; застосовує та пояснює на прикладах культурологічні поняття «шинок», «шинкарка», «намітка», «плахта», «запаска»

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	К-сть год	Вимоги до рівня підготовки учнів/учениць
16	Участь жінок у війнах та військових походах запорозького козацтва. Ясновидиці, знахарки, кіннотниці, розвідниці, шпигунки, диверсантки, зв'язкові, снайперки, кухарки, жінки-бранки	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> називає особливості досвіду участі жінок у війнах та військових походах запорозького козацтва; коментує та дає пояснення до текстів переказів «Отаманша Настя» та «Сотничиха Варвара Мотора»; коментує та пояснює на прикладах слова історичної пісні «Як загадано, заповідано». застосовує та пояснює на прикладах культурологічне поняття «войовнича жінка»
17	Постаті визначних жінок козацького Запорозжя. Княгиня Авдотія Куневська. Княгиня Раїна Мисковська. Сотничиха Варвара Мотора. Отаманша Настя. Супрунка — сестра козака Супруна. Софія Сірко (<i>Сірчиха, Іваниха</i>)	1	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> називає імена визначних жінок козацького Запорозжя; дає особисту оцінку ролі військового чинника в повсякденному житті жінок козацького Запорозжя; коментує та дає пояснення до тексту думи «Вдова Івана Сірка»
15	Захист учнівських проєктів за темою: «Жінки в історії козацької України», «Жінки козацького Запорозжя». Проведення брейн-рингу з історії жінок України XVI–XVIII ст.	2	Учень/учениця: <ul style="list-style-type: none"> представляє власне історичне дослідження; демонструє вміння пошукової роботи

Література

1. *Аполлонова* лютя / Укладач і автор прим. В. Шевчук. — К. : Молодь, 1982. — 320 с.
2. *Горобець В., Чухліб Т.* Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В. Горобець, Т. Чухліб. — К. : Наукова думка 2004. — 311 с.
3. *Дашкевич Я.* Клан Хмельницького — легенда чи дійсність? / Я. Дашкевич // Україна в минулому. — К. — Львів, 1992. — Вип. 2. — С. 78–92.
4. *Довідник з історії України (А-Я):* посібн. для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і доп. — К. : Генеза, 2001. — 1136 с.
5. *Енциклопедія українознавства для школярів і студентів* / авт.-уклад. В. В. Олефіренко, С. М. Олефіренко, Т. В. Олефіренко, Л. В. Олефіренко. — Донецьк : Сталкер, 2000. — 496 с.
6. *Зайковська О. А.* Погляд на традиції та повсякденне життя українських жінок [Рец.]: Кривоший О. П. Традиції та повсякденне життя жінок України XVI — XVII ст. [Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл.] — Харків : Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. / О. Зайковська // Історія в школі. — 2012. — №4 — С. 44–48.
7. *Картина М. К.* Реріха «Настасія Микулична» (полениця) [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті: <http://ethics.narod.ru/gallery/vozrist/nastasya.htm>.
8. *Кривоший О. П.* Жінка і козацьке право / О. П. Кривоший // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Запоріжжя, 2–4 жовт. 1997 р. / — секція III, IV, V. — Запоріжжя, 1997. — С. 35–40.
9. *Кривоший О. П.* Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво / О. П. Кривоший // Нова парадигма: Гуманітар. журн. мол. вчених Запорізького регіону. — Запоріжжя, 1997. — Вип. 5. — С. 18–24.
10. *Кривоший О. П.* Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби / О.П. Кривоший // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / за загальн. ред. Л. О. Смоляр. — Одеса : Астропринт, 1999. — С. 60–73.
11. *Кривоший О. П.* Шинкарочка молода / О. П. Кривоший // Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. Історичні розвідки / О. П. Кривоший. — Запоріжжя : Поліграф-Просвіта, 1998. — С. 46–49.

12. *Кривоший О. П.* Жінка в суспільному житті України за козацької доби / О. П. Кривоший // *Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко.* — К. : Либідь, 2006 — С. 33–43.
13. *Кривоший О. П.* Жінка в культурному просторі Запорозжя. Межі присутності / О. П. Кривоший // *Історія в школі.* — 2011. — № 9. — С. 15–23.
14. *Кривоший О. П.* Маруся Богуславка / О. П. Кривоший // *Українське козацтво: Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відп. ред. С. Р. Лях.* — 2-ге, доп. і перероб. вид. — К. : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006 — С. 366.
15. *Кривоший О. П.* Чурай Марія Гордіївна / О. П. Кривоший // *Українське козацтво: Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відп. ред. С. Р. Лях.* — 2-ге, доп. і перероб. вид. — К. : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2006 — С. 648.
16. *Кривоший О. П.* Традиції та повсякденне життя жінок України XVI–XVII ст. [Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл.] — Харків : Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. (*Б-ка журн. «Історія та правознавство». Вип. 7 (91)*).
17. *Кривоший О. П.* «Наперед війська виїхала, шабелькою та й вимахнула...» Жінка зі зброєю в історії Козацької України. Міфи і реалії [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті: <http://www.vu.mil.gov.ua/index.php?part=article&id=1089>
18. *Кривоший О. П.* Євангеліє княгині Заславської [Електронний ресурс] — Режим доступу до статті: <http://www.personal-plus.net/424/7944.html>
19. *Кривоший О. П.* Жінка зі зброєю на сторінках військової історії України XVI — першої половини XVII ст. Контексти прояву / О. П. Кривоший // *Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук. полковника В. В. Карпова.* — К., 2011. — С. 70–78.
20. *Літопис* гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. — К. : Т-во «Знання України», 1992. — 192 с.
21. *Луговий О.* Визначне жіноцтво України / Ол. Луговий — К. : Дніпро, 1994. — 335 с.
21. *Пісні* Купідона. Любовна поезія на Україні XVI — поч. XIX ст. / укладач і автор прим. В. Шевчук. — К. : Молодь, 1984. — 320 с.
22. *Ролле Й.* Жінки при Чигиринському дворі / Й. Ролле. — К. : Україна, 1994. — 58 с.
23. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. — К. : Довіра, 1992. — 255 с.
24. *Яковенко Н. М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К. : Критика, 2006. — 582 с.
25. *Яковенко Н. М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]. — К. : Генеза, 1997. — 312 с.